

УДК 159.923:001.891Коротяєв
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-1-62>

Яна МОРОЗ,
orcid.org/0000-0001-5585-305X
аспірант кафедри педагогіки
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(Лубни, Україна) yanafrost777@gmail.com

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ «САМОСТІ» В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ БОРИСА КОРОТЯЄВА

Сучасному суспільству необхідні фахівці, здатні до самостійного виконання професійних обов'язків, критичного мислення, самостійного прийняття рішень, здатності генерувати нові ідеї та реалізувати їх. Тому в закладах вищої та середньої освіти необхідним є формування у здобувачів самостійності, яку можна досягти безпосередньо під час виконання самостійної роботи.

Масштаб та актуальність досліджуваної проблеми потребувала звернутися до історико-педагогічних надбань минулого. Адже, сумлінне вивчення педагогічного досвіду, висвітлена належним чином професійна діяльність педагогів попередніх років дають змогу внести новизну у сучасну педагогічну науку та застосувати на практиці досягнення відомих освітніх діячів.

З огляду на це, ми звернулися до наукової спадщини українського вченого, педагога-науковця, дидакта Бориса Івановича Коротяєва. В його доробках ми знаходимо актуальні позиції щодо організації освітнього процесу, змісту, форм та методів навчання, значна увага вченого зосереджена на самостійній роботі учнів. Виходячи з цього, метою статті є розкриття сутності самостійної роботи в науковому доробку Бориса Коротяєва, який наголошував на тому, що самостійній роботі слід відводити більше часу, адже саме під час її виконання розвивається творче мислення, вдосконалюються вміння та навички майбутніх фахівців.

У статті розглянуто поняття і значення феномену «самості». Вчений дослідив і впровадив його в освітній процес, як найважливіший провідник до самостійного пошуку здобувачами основних знань. Він наголошував, що без «самості» неможливо перейнятися по-справжньому досліджуваною дисципліною, дійти до самої суті і щиро полюбити предмет. Педагоги, які позбавляють студентів самостійного пошуку, приречені на те, що їх дисципліни будуть спрямовані на поверхове вивчення і спонукатимуть думки лише про швидке отримання заліку. Відомо, що тільки ті знання, які студент здобув самостійно, завдяки власній праці, думці і дії, будуть насправді міцні.

У результаті дослідження подано основні принципи організації занять для стимулювання самостійного пошуку у школярів. Запропоновано авторський алгоритм організації самостійної роботи студентів із застосуванням принципово нового підходу – лекції прямої дії. Визначено роль самоконтролю та самооцінювання здобувачами своїх власних досягнень.

Ключові слова: науковий доробок, самостійність, самостійна робота, пізнавальна діяльність, формування вмінь і навичок.

Yana MOROZ,
orcid.org/0000-0001-5585-305X
Graduate student at the Department of Pedagogy
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Lubny, Ukraine) yanafrost777@gmail.com

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE PHENOMENON OF "SELF" IN THE SCIENTIFIC WORK OF BORIS KOROTYAEV

Modern society needs specialists capable of independent performance of professional duties, critical thinking, independent decision-making, ability to generate new ideas and implement them. Therefore, in institutions of higher and secondary education, it is necessary to develop students' independence, which can be achieved directly during independent work.

The scope and relevance of the researched problem made it necessary to turn to the historical and pedagogical heritage of the past. After all, conscientious study of pedagogical experience, properly highlighted professional activities of teachers of previous years make it possible to bring novelty to modern pedagogical science and apply in practice the achievements of famous educational figures.

With this in mind, we turned to the scientific heritage of the Ukrainian scientist, pedagogue-scientist, didactic Borys Ivanovich Korotyaev. In his works, we find relevant positions regarding the organization of the educational process, content, forms and methods of teaching, the scientist's considerable attention is focused on the independent work of students. Based on this, the purpose of the article is to reveal the essence of independent work in the scientific work

of Boris Korotyayev, who emphasized that more time should be devoted to independent work, because it is during its implementation that creative thinking develops, the skills and abilities of future specialists are improved.

The article examines the concept and meaning of the phenomenon of «self». The scientist researched and implemented it in the educational process, as the most important guide to the independent search by the acquirers of basic knowledge. He emphasized that without «self» it is impossible to be truly absorbed by the studied discipline, to get to the very essence and to truly love the subject. Educators who deprive students of independent search are doomed to the fact that their disciplines will be aimed at superficial study and will encourage thoughts only about quickly obtaining a credit. It is known that only the knowledge that the student has acquired independently, thanks to his own work, thought and action, will be really strong.

As a result of the research, the main principles of organizing classes to stimulate independent search among schoolchildren are presented. The author's algorithm for organizing students' independent work using a fundamentally new approach – direct action lecture – is proposed. The role of self-control and self-evaluation by achievers of their own achievements is determined.

Key words: scientific work, independence, independent work, cognitive activity, formation of abilities and skills.

Постановка проблеми. Сучасні демократичні пріоритети української педагогіки, активний пошук шляхів вдосконалення вітчизняної системи освіти спонукають дослідників звернутися до вивчення та впровадження в науковий обіг педагогічного доробку видатних представників національної педагогічної думки. Сучасне переосмислення кращих надбань минулого здатне посприяти виявленню потенційно корисних для сучасної освіти ідей. Вагомі здобутки в розвитку педагогіки має український вчений, освітній діяч Борис Іванович Коротяєв (1929–2019), який не так давно увійшов в історію української педагогіки численними вагомими працями у галузі дидактики, теорії виховання, педагогіки вищої школи, педагогічної філософії. Більшість сучасних освітян досі пам'ятає його як талановитого організатора інноваційних процесів у закладах середньої і вищої освіти. Багато уваги вчений приділяв обґрунтуванню актуального наразі питання – значимості самостійної роботи у закладах освіти. Впровадив феномен «самості», без якого, на думку вченого, неможливо досягнути справжнього успіху у навчанні.

Аналіз досліджень. Самостійна робота вважається одним з найважливіших компонентів освітнього процесу, їй відводиться найбільша кількість годин (60% від усієї кількості годин навчальної дисципліни), що передбачає використання різних видів індивідуальної та колективної навчальної діяльності, яка здійснюється як під час аудиторних, позааудиторних занять, без участі викладача, так і під його безпосереднім керівництвом.

Питання самостійної роботи в процесі навчання знаходилося завжди в полі зору вчених, зокрема на цінність самостійної діяльності вказували класики педагогіки (Ф. А. Дістервег, Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, Ж. Ж. Руссо, В. О. Сухомлинський) та сучасні науковці (А. М. Алексюк, А. В. Бугра, Н. І. Головка, Б. І. Коротяєв, О. В. Малихін, І. А. Шайдур, С. М. Яшанов та ін.),

які в різні часи розглядали окремі аспекти проблеми самостійного оволодіння знаннями: зміст поняття «самостійна робота», сутність, класифікацію, структуру та функції самостійної роботи, а також форми й методи її організації в процесі навчання тощо.

Так, В. О. Сухомлинський писав про те, що самостійна творча і дослідницька робота учнів має бути на всіх етапах уроку, особливо під час вивчення нового матеріалу, а також на етапі осмислення й узагальнення теми в цілому. Кожний учень, на думку В. Сухомлинського, має право вибору серед різних за складністю завдань для самостійної роботи. «Діти дуже чутливі до цієї свободи вибору, вони вбачають у ній можливість утвердити свою гідність...» (Сухомлинський, 1977: 164).

І. В. Гордієнко вважає, що «самостійна і творча діяльність включають у себе самостійність і творчість, як якості особистості, які характеризуються з однієї сторони – змістом знань, умінь, навичок, якими володіє особистість, а з другої – ставленням особистості до процесу діяльності та кінцевого результату» (Гордієнко, 2016: 101). Учена тлумачить «творчу самостійність» як «здатність особистості до концентрації творчих зусиль у плануванні, цілеспрямованості, регулюванні і рефлексії власної діяльності в умовах креативності і відповідальності за свої дії та поступки», «універсальна динамічна інтегрована якість особистості, яка є результатом творчої діяльності, визначає здатність особистості до самореалізації» (Гордієнко, 2016: 102). Творча самостійність учителя математики, на думку І. В. Гордієнко, «інтегрує в собі важливі характеристики професійної компетентності: активність, ініціативність, здатність складати та реалізовувати плани та проекти, діяти у стандартних і нестандартних ситуаціях» (Гордієнко, 2016: 104).

О. Г. Мороз визначає самостійну роботу як «форму навчання, за якої студент засвоює необ-

хідні знання, оволодіває вміннями і навичками, навчається планомірно, систематично працювати, мислити, формує свій стиль розумової діяльності. Відмінність її від інших форм навчання в тому, що вона передбачає здатність студента самому організувати свою діяльність відповідно до поставлених завдань» (Мороз та ін., 2003: 62).

Зважаючи на увагу вчених до цієї проблеми, ми вирішили вдатися до наукової розвідки актуальних педагогічних ідей Бориса Коротяєва і висвітлити його погляди на дану проблематику.

Мета статті полягає в розкритті сутності самостійної роботи в працях відомого українського вченого-педагога, дидакта Бориса Коротяєва.

Виклад основного матеріалу. Вагоме значення для розвитку сучасної дидактики мають наукові доробки Бориса Івановича Коротяєва. Він постійно працював над вдосконаленням змісту, форм організації та методів навчання, досліджував проблеми організації освітнього процесу у середній та вищій школі. У своїх працях вчений значну увагу приділяв самостійній роботі. Будучи великим прихильником самостійного опанування учнями основних знань Борис Коротяєв говорив: «Дорослі покоління стосовно підростаючих, ніби збожеволівши, зациклилися на тотальному та масовому «пересадженні» наукових знань з інформаційних джерел у голови своїх підопічних у обсягах і масштабах, що безперервно збільшуються рік у рік. При цьому зовсім не усвідомлюють, що в ході цього щоденного, багатогодинного, а іноді агресивного «пересаджування» прирікають усіх слухачів на мляве, пасивно-інертне та ліниве життя, руйнуючи таким способом їхнє фізичне, психічне, духовне здоров'я. А натомість необхідно захищати життя, наповнюючи його цілющими соками — «самостю», пошуком, творінням і творенням, і роблячи його для всіх без винятку енергійним, емоційно-багатим, різнобічно-змістовним, результативним і успішним, і зрештою комфортним, радісним та щасливим буквально на всіх етапах дорослішання».

У наукових доробках Бориса Коротяєва ми познайомились з феноменом «самості». У кожній людині ще з дитинства присутній природний рефлекс «Я сам», тобто бажання зробити самостійно ту чи іншу справу. Дійсно, задоволення тих чи інших індивідуальних інтересів, потреб, бажань і помислів, здійснюване кожною конкретною людиною, – справа абсолютно самостійна.

Придбання умінь і навичок під час освітнього процесу не є виключенням і також вимагає стимулювання даного рефлексу. Для виконання цього завдання викладачу необхідно створити відпо-

відні умови, поле для пошуку чогось або когось і пробудити живий інтерес в учня до предмету пошуку.

Ми погоджуємось з думкою Бровченко О. О., що викладач повинен працювати не зі студентом «взагалі», а з конкретною особистістю, з її сильними і слабкими сторонами, індивідуальними здібностями і нахилами. Завдання викладача – побачити і розвинути найкращі якості студента як майбутнього фахівця високої кваліфікації. Він бере участь в організації самостійної роботи студентів, створюючи відповідні умови, під якими розуміють фактори, які діють у навчальному процесі та впливають як на навчальну діяльність, так і на її результати. При визначенні умов організації самостійної роботи необхідно враховувати, що до її результатів належать продукти діяльності, отриманий досвід, стан особистості, її внутрішні потреби до розвитку самостійності (Бровченко, Виговська, 2018: 7).

Основними принципами організації циклових занять у школі в контексті пробудження феномену «самості» є а) впровадження повної, нічим не обмеженої індивідуалізації самонавчання та самоосвіти; б) повна самостійність учня у виборі завдання та принцип добровільності; в) індивідуальний характер виконання власного завдання, за винятком колективних за темпами просування, витрат часу та отримання необхідного результату; г) принцип вільного вибору черговості та послідовності виконання обраних завдань; ґ) принцип добровільної та самостійної паспортизації своїх індивідуальних досягнутих успіхів за навчальний рік або за кожне навчальне півріччя у кожному з циклів, що обговорюються.

Розширення функцій та зростання ролі самостійної роботи учнів обумовлює зміну у взаємовідносинах між вчителем і учнем як рівноправними суб'єктами навчальної діяльності, які привчати-муть учня самостійно вирішувати питання організації, планування, контролю за своєю навчальною діяльністю, виховуючи самостійність як особисту рису характеру.

Борис Коротяєв наголошував, що без «самості» неможливо перейнятися по-справжньому досліджуваною дисципліною, дійти до самої суті і щиро полюбити предмет. Педагоги, які позбавляють учнів самостійного пошуку, приречені на те, що їх дисципліни будуть спрямовані на поверхове вивчення і спонукатимуть думки лише про швидке отримання заліку. Відомо, що тільки ті знання, які студент здобув самостійно, завдяки власній праці, думці і дії, будуть насправді міцні.

Виходячи з цього, нами був створений алгоритм пробудження феномену «самості» у студентів під час вивчення тієї чи іншої дисципліни. Умовно виділяємо три рівня самостійно-пізнавальної роботи студентів:

Перший рівень – *репродуктивний*, ознайомлення з теоретичним матеріалом, який включає в себе інформацію про факти, закономірності, явища, понятійно-термінологічний апарат, означення. Цей рівень може виконуватися за допомогою викладача.

Другий рівень – *продуктивний*, творчий пошук, самостійне відкриття незвіданого для суб'єкта знання за допомогою аналізу, порівняння, спостережень. Зіставлення раніше здобутої інформації з отриманою зараз.

Одним із варіантів виконання цього рівня Борисом Коротяєвим пропонується принципово новий вид лекцій – *лекція прямої дії*.

Її особливість полягає в тому, що конспекти таких лекцій пишуться заздалегідь, роздруковуються і пропонуються студентам для самостійного опрацювання в режимі реального часу. Робота викладача відповідати на питання, спостерігати, контролювати, щоб кожен уважно читав та вивчав зміст тексту, не відволікаючись та не реагуючи на якісь зовнішні подразники. Такий вид заняття дозволить студентам самостійно робити паузи для обміркування тексту, при необхідності повертатися до прочитаного, робити у зошиті свої власні нотатки. До того ж режим читання на відміну від режиму слухання вимагає більшої зосередженості, прояву волі і характеру, самостійності та цілеспрямованості на успіх у вигляді освітнього результату.

Віктор Євдокимов член кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор підтримує нетрадиційний метод і вважає, що робота на лекції прямої дії для студента – безперервний пошук і відкриття нового. Причому об'єктами пошукової діяльності є не тільки тексти лекції, але й самі студенти, їх індивідуальний особистісний потенціал, креативні, когнітивні, рефлексивні та інші процедури і види діяльності (Євдокимов, 2016: 73).

Третій рівень – *дослідницько-творчий*, вимагає аналітичного підходу, критичного мислення до набутої інформації. На цьому рівні знання набувають форми правил, теорем, індуктивних і дедуктивних висновків сформульованих самостійно студентом.

Важливим є те, що розвиток феномена «самості» може відслідковуватися безпосередньо самим її носієм на конкретних відрізках часу за допомо-

гою об'єктивних показників в тому чи іншому виді діяльності і оцінюватися як певні особисті досягнення.

Наприклад, в пізнавальної діяльності кожен учень або студент здатний на свій розсуд і за бажанням контролювати і вимірювати самостійне читання художньої, навчальної та наукової літератури з дуже простої формули: конкретну кількість сторінок прочитати за конкретний проміжок часу; конкретну кількість самостійно вирішених завдань, прикладів, пошукових робіт, знову таки за конкретний проміжок часу. Відповідно оцінювати самостійно виконану роботу протягом семестру або навчального року як особисті досягнення або як якісь досягнуті висоти і представляти ці досягнення для занесення в особистий паспорт.

За аналогією можна так само контролювати і оцінювати свої власні досягнення і в інших видах діяльності – естетичної, спортивно-фізичної, виробничої і господарсько-побутової. І у всіх випадках вибір тієї чи іншої діяльності з метою фіксування тих чи інших досягнень.

У такий спосіб реалізується ідея самонавчання, самоконтролю самооцінювання та загалом – самотворення. При цьому кожен учень свої індивідуальні досягнення зобов'язаний успішно захищати, у вигляді того чи іншого підсумкового звіту – доповідь, реферат, повідомлення (усного чи письмового). Вибір робить учень, він має можливість в процесі захисту використовувати все те, що сам напрацював: чернетки, виписки, щоб підтвердити об'єктивний і чесний характер отриманих результатів.

Самоконтроль в цьому випадку відіграє велику роль в підтримці природного феномену «Я сам». Учень встановлює собі межі, сам уповільнює чи прискорює процес індивідуального сходження на вершину знань. Так школяр чи студент самостійно вирішує скільки сторінок навчальної літератури йому прочитати, скільки вирішити прикладів та завдань, у яких олімпіадах та конкурсах брати участь, які фізичні вправи йому зробити тощо. Такий підхід дозволяє учню розуміти, що індивідуальні досягнення та відповідні показники повністю залежить не від вчителя, а від нього самого, від витрат його власної праці, вольових зусиль, твердості духу та характеру.

Введення самостійної діяльності та самоконтролю в освітній процес допоможе проявити ініціативність, креативність, дисциплінованість, точність, почуття відповідальності, уміння самостійно визначати і розв'язувати проблеми, знаходити конструктивні рішення, вихід з кризових ситуацій, що так необхідні сучасному спеціалісту

в його майбутній професійній діяльності. Але для ефективного здійснення самостійної роботи її необхідно планувати, організовувати, користуватися різноманітними методами навчання, що включають в себе ілюстрації, презентації, інтерактивні вправи, бесіди тощо.

Висновки. Борис Коротяєв наголошує на тому, що, при навчанні самостійній роботі слід відводити більше часу, адже саме під час її виконання розвивається творче мислення, вдосконалюються вміння та навички. Дослідник впровадив в освітній процес феномен «самості» без якого неможливо досягнути значних успіхів не тільки в навчанні, а й взагалі в будь-якій діяльності.

Отже, самість – явище ємне, інтегроване та унікальне. Воно проявляється в тому чи іншому вигляді буквально у всьому, у способі життя кожної людини, у кожній миті її дихання, а не тільки в діяльності та вчинках. Тільки «самість»

розкриває у всій повноті індивідуальні здібності та можливості, які особистість успадковує від своїх батьків та предків. Разом з тим «самість» розкриває одночасно не тільки вроджені здібності та можливості, а й усі здобуті в ході життя. Тому так важливо не погасити спочатку батькам, потім школою і, зрештою, вузом, цей природний, сформований ще у дитинстві рефлекс «Я сам!».

Ключ до пробудження «самості» детально описується в наукових творах вченого враховуючи вікові та психолого-фізіологічні особливості учня. В цілому пробудження «самості» передбачає опосередковану роль педагога через створення освітнього простору в якому відбувається перехід від переважно виконавчої репродуктивної діяльності до пошукового, творчого начала, здобувачами освіти здійснюється індивідуальне сходження на свої власні висоти можливостей, відбувається самостійний розвиток особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бровченко О. О., Виговська С. В. Організація самостійної роботи студентів у закладах вищої освіти. *Педагогічна спадщина А. Макаренка: історія та сучасність* : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 130-ї річниці з дня народження А.С. Макаренка, 6 березня 2017 р. Київ : НУБіП України, 2017. С. 7.
2. Гордієнко І. В. Про творчу самостійність майбутніх учителів математики. *Збірник наукових праць «Актуальні питання природничо-математичної освіти*. 2016. Вип. 7–8. С. 100–105.
3. Євдокимов В. Очевидне і неймовірне. Слово про книгу Б. І. Коротяєва, В. С. Курила, С. І. Савченка «Нестандартний погляд на стандарти вищої освіти». *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2016. № 1–3. С. 72–77.
4. Коротяєв Б.І. Педагогіка у питаннях, відповідях та прогностичних очікуваннях : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. України. Краматорський економіко-гуманітарний ін-т. Донецьк : ТОВ «Лебідь», 2000. 163 с.
5. Коротяєв Б. І., Курило В. С. Освітній простір: очікування та виклики часу й життя : монографія. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. 308 с.
6. Коротяєв Б. І., Курило В. С., Савченко С. В. Педагогічна філософія : колективна монографія. Луганськ : «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 340 с.
7. Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І. Педагогіка і психологія вищої школи : навч. посібник для молодих викладачів, аспірантів і майбутніх магістрів. Київ : НПУ, 2003. 267 с.
8. Павліська середня школа : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 4. 638 с.

REFERENCES

1. Brovchenko O.O., & Vyhovska S.V. (2017). Organization of independent work of students in institutions of higher education. [Organization of independent work of students in institutions of higher education]. *Pedahohichna spadshchyna A. Makarenka: istoriia ta suchasnist – Pedagogical heritage of A. Makarenko: history and modernity*: Materials of the scientific and practical conference dedicated to the 130th anniversary of the birth of A.S. Makarenko, P. 7. Kyiv : NUBiP Ukrainy [in Ukrainian].
2. Ghordijenko I. V. (2016). Pro tvorchu samostijnistj majbutnikh uchyteliv matematyky [On the creative independence of future mathematics teachers]. *Zbirnyk naukovykh pracj “Aktualjni pytannja pryrodnycho-matematychnoji osvity” – Collection of scientific works “Actual issues of science and mathematics education”*, 7–8. P. 100–105. [in Ukrainian].
3. Yevdokymov V. I. (2016). Ochevydne y neimovirne. Slovo pro knyhu B. I. Korotiaieva, V. S. Kuryla, S. V. Savchenka “Nestandardnyi pohliad na standarty vyshchoi osvity” [Obvious and unbelievable. A word about the book by B. I. Korotyaev, V. S. Kurylo, and S. V. Savchenko “A non-standard view of the standards of higher education”]. *Dyrekтор shkoly, litseiu, himnazii – Director of a school, lyceum, gymnasium*, 1–3, 72–77. [in Ukrainian].
4. Korotiaiev, B. I. (2000). *Pedahohika u pytanniakh, vidpovidiakh ta prohnostychnykh ochikuvanniakh : navch. posib. dlia stud. [Pedagogy in Questions, Answers and Prognostic Expectations: a Study Guide for Students]*. Donetsk : TOV “Lebid” [in Ukrainian].
5. Korotiaiev, B. I., & Kurylo, V. S. (2009). *Osvitnii prostir: ochikuvannia ta vyklyky chasu y zhyttia [Educational Space: Expectations and Challenges of Time and Life]*. Luhansk : Vyd-vo DZ “LNU imeni Tarasa Shevchenka” [in Ukrainian].
6. Korotiaiev, B. I., Kurylo, V. S., & Savchenko, S. V. (2010). *Pedahohichna filosofiiia [Pedagogical Philosophy]*. Luhansk: DZ LNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
7. Moroz O. H., Padalka O. S., Yurchenko V. I. (2003). *Pedahohika i psykhohohiia vyshchoi shkoly [Pedagogy and psychology of the higher school]*. Kyiv: NPU [in Ukrainian].
8. Sukhomlinskyi V. O. (1977). *Pavlyska serednia shkola [Pavlysh secondary school]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].